

De schaker van Buenos Aires

Ariel Magnus bij Meulenhoff:

*De onfortuinlijke
De schaker van Buenos Aires*

ARIEL MAGNUS

De schaker van
Buenos Aires

ROMAN

Vertaald uit het Spaans door Jos Kockelkoren

MEULENHOF



Deze vertaling is gesubsidieerd door het Spaanse ministerie van Cultuur en Sport

ISBN 978-90-290-9425-2

ISBN 978-94-023-1559-2 (e-book)

NUR 302

Oorspronkelijke titel: *El que mueve las piezas*

Omslagontwerp: Pinta Grafische Producties

Omslagbeeld: Instituto de Arte Americano, Mario J. Buschiazzo, Facultad de Arquitectura, Diseño y Urbanismo, Universidad de Buenos Aires

Auteursfoto: © Maximiliano Luna / Télam

Vormgeving binnenwerk: Steven Boland

De passage uit *Schaaknovelle* van Stefan Zweig op pagina 13-14 is vertaald door Ria van Hengel (Uitgeverij Van Oorschot, 2020).

© 2017 Ariel Magnus

© 2023 Nederlandse vertaling Jos Kockelkoren en Meulenhoff Boekeryj bv, Amsterdam

This edition is published by arrangement with Literarische Agentur Michael Gaeb, Berlin, in conjunction with Marianne Schönbach Literary Agency, Amsterdam. All rights reserved.

Niets uit deze uitgave mag openbaar worden gemaakt door middel van druk, fotokopie, internet of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoud

	Waarschuwing	9
1	Als een personage naar hier vertrekt	13
2	Maar mijn grootvader volgens het bevolkingsregister nooit is aangekomen	18
3	Een relatie forceren	37
4	Een verloren partij	57
5	Een rotbaan	67
6	Of een partij van achter naar voren	74
7	Een magische dialoog	86
8	Een ontmoeting zonder precedenteren	93
9	Tussen menselijke robots	112
10	Tussen levende ficties	143
11	In een simultaanoorlog	164
12	Heimelijk plannen maken	180
13	Een vreedzaam duel	196
14	Een groot complot	206
15	Over goede bedoelingen en misverstanden	218
16	Pacten in de vroege ochtend	232
17	In een openlijke reactie	253
18	Zwart-op-wit (of wit-op-zwart)	260
19	Wie van de twee	285
20	De plot eindigt	300

Voor mijn grootvader
Met mijn grootvader

Er is geen waarachtiger verhaal dan de roman.

MIGUEL DE UNAMUNO,
La novela de Don Sandalio, jugador de ajedrez
(De roman van Don Sandalio, schaakspeler)

Waarschuwing

Deze roman is van begin tot eind een werk van fictie.

Veel van de personages erin zijn echter opzettelijk ontleend aan de werkelijkheid, inclusief de fictieve werkelijkheid van de literatuur, zodat elke gelijkenis met onze wereld (of onze werelden) niet op puur toeval berust.

Om te voorkomen dat er meer verwarring ontstaat dan strikt onnodig is, vind ik het gepast om het volgende op te merken: Heinz Magnus is de echte naam van de grootvader van de auteur van deze roman. Zijn kleinzoon heeft hem nooit gekend maar wel een dagboek van hem gevonden (zelfs zijn kinderen hadden het niet gelezen!), waaruit hier waarheidsgetrouw wordt geciteerd (voor zover dat mogelijk is in een vertaling).

Ook het in 1939 gehouden wereldkampioenschap schaken in de werkelijk bestaande hoofdstad Buenos Aires berust op werkelijkheid, net zoals de wereldoor-

log die halverwege dit evenement uitbrak en de kleine en grote problemen die daaruit voortvloeiden, waarvan diverse anekdotes getuigen die hier worden verteld en die – zoals men dat noemt om ze meer gezag te geven – bijna te mooi klinken om waar te zijn.

Ook de schakers die in deze fictie worden genoemd zijn echt. Een van hen is de weergaloze Sonja Graf, auteur van boeken waarvan de titels, net als alle andere citaten, zoals dat hoort cursief in het verhaal zijn opgenomen om geen verwarring te creëren of om die te zijner tijd juist illegitiem te veroorzaken.

Ik hoef denk ik niet te verduidelijken (al was het maar omdat het helpt te verdoezelen) dat de hier opgevoerde schrijvers echt hebben bestaan, vooral Ezequiel Martínez Estrada, wiens voortreffelijke verhandeling over het schaken ik de lezer naast de citaten die deze pagina's opluisteren van harte aanbeveel.

Het is een onweerlegbaar feit, ten slotte, dat in de *Schaaknovelle* van Stefan Zweig een fictief personage voorkomt dat Mirko Czentovic heet, hoewel er niets bekend is over zijn leven buiten die novelle.

Zij allemaal (de genoemde schakers, de genoemde schrijvers en zelfs de nooit genoeg geroemde grootvader Magnus) treden hier op als fictieve personages en staan uitsluitend ten dienste van de verbeelding van de auteur.

In technische termen gesteld: 'Waar in dit boek naar historische gebeurtenissen of bestaande publieke personen wordt verwezen, zijn alle met die personen verband houdende voorvallen, plekken en dialogen zuiver denkbeeldig en niet bedoeld om reële gebeurtenissen te beschrijven of iets af te doen aan het volledig fictieve karakter van deze roman.' (Zou er op dit citaat auteursrecht rusten?)

Dit ter kennisgeving van: scherprechters van het literaire vergrijp, weduwen van schrijvers die nog geen zeventig jaar onder de groene zoden rusten, uitgevers die zich zorgen maken over de leesbaarheid van de boeken die ze publiceren en lezers die precies willen weten wanneer ze hun ongeloof kunnen laten varen en wanneer ze het weer moeten activeren.

Zo, nu alle stukken op de goede plek staan, is het de hoogste tijd om de eerste zet te doen in de net zo bedaagde als frisse, altijd ludieke strijd der letteren.

I

Als een personage naar hier vertrekt

Op het grote passagiersschip dat te middernacht uit New York naar Buenos Aires zou vertrekken, heerste de gebruikelijke drukte en bedrijvigheid van het laatste uur. Gasten die hun vrienden kwamen uitzwaaien zorgden voor gedrang, telegrambestellers met de pet scheef op het hoofd renden door de salons onder het uitroepen van namen, er werd gezeuld met koffers en bloemen, kinderen holden nieuwsgierig trap op, trap af, terwijl het orkest onverstoorbaar de deck show begeleidde. Ik stond wat opzij van die drukte met een kennis te praten op het promenadedek toen er naast ons twee- of driemaal een felle flits opsproeide – kennelijk werd een of andere prominente passagier vóór zijn vertrek nog snel door verslaggevers geïnterviewd en gefotografeerd. Mijn vriend keek ernaar en glimlachte.

‘Ze hebben een vreemde snuiter aan boord, Czentovic.’ En omdat ik waarschijnlijk een vrijdom gezicht trok bij die mededeling, voegde hij eraan toe: ‘Mirko Czentovic, wereldkampioen schaken. Hij heeft in heel Amerika van oost naar west schaaktoernooien afgelopen en gaat nu voor nieuwe triomfen naar Argentinië.’

Zo begint niet deze roman maar de *Schaaknovelle* van Stefan Zweig. En het is een ijzeren regel van dit spel dat een aangeraakt stuk ook verschoven moet worden. Op dat andere bord dat elke speler altijd klaar heeft liggen – het innerlijke – kunnen de stukken zo vaak als gewenst naar achter en naar voren worden verschoven, zelfs die van de tegenstander, dat kan en dat moet feitelijk om te anticiperen op hoe de eigen schaakstukken op iedere tegenzet zullen reageren. Maar als we eenmaal hebben besloten een zet te doen en we onze arm de opdracht hebben gegeven om die uit te voeren, is er geen weg terug meer. Onze geest mag dan een dame zijn, maar dat neemt niet weg dat ons lichaam een pion is.

De professionele speler weet bovendien dat dit onomkeerbare karakter van de beweging al van kracht wordt voordat de bovenkant van het stuk met de vingertoppen wordt aangeraakt, want een hand die al in de lucht hangt en vervolgens wordt teruggetrokken wekt de indruk van twijfel of zelfs angst. En voor schaken geldt hetzelfde als voor oorlog: wie zwakte toont, verdubbelt de kracht van de vijand. Nadenken over een zet is één ding, zelfs als dat verdacht lang wordt gedaan, maar twijfelen is iets heel anders, zeker als de speler eerder voldoende bedenktijd heeft gehad, want daardoor verandert de overpeinzing in aarzeling. Twijfelen

is altijd defensief, alleen denken is offensief, en het gaat in dit spel om aanvallen.

Meer extreme stemmen beweren dat de kunst van het bedenken van een zet al eerder begint, namelijk bij het bewegen van het schaakstuk door de opponent, een handeling die op haar beurt weer een reactie is op de eigen manoeuvre, en dat een goed doordachte eerste zet de partij kan beslissen. ‘Na e2-e4 verkeert de stelling van wit in doodsnood,’ luidde het vonnis van een theoreticus van de zogenoemde hypermoderne school. En alsof deze theoretische beweging eenmaal in gang gezet ook niet meer gestopt kan worden, breidt de Perzische dichter Omar Khayyám dat uit naar het leven zelf door te stellen dat voordat de speler het stuk verplaatst, het God is die de speler verplaatst. Jorge Luis Borges, ten slotte (want op enigerlei moment moeten we ophouden, ook dat is een ijzeren regel van het spel, en van het intellect), de dichter Borges zette deze achterwaartse beweging voort, tot ze samenvalt met de oneindigheid:

*God beweegt de speler en hij het stuk.
Welke god achter God beraamt de plot
Van stof en tijd en droom en kwellingen?*

Als we terugkomen op die basisregel en hem toepassen op dat andere spel, namelijk dat van de literatuur en vooral de literatuur die ‘het spel van de koningen’ of ‘het koninklijk spel’ als thema heeft, als we die grondslag van het schaakspel ook hanteren in de literatuur is het overduidelijk dat wanneer in de *Schaaknovelle* van Stefan Zweig gezegd wordt dat het wonderkind Mirko Czentovic een boot nam van New York naar Buenos Aires om deel te nemen aan ‘een schaaktoernooi’, die

beweging in gang is gezet en we moeten aannemen dat die werd voltooid.

Wanneer dit precies plaatsvond onthult de verteller niet, maar het blijkt niet moeilijk te achterhalen. Aan de ene kant is de raadselachtige Dr. B. in de roman een Oostenrijker die na de *Anschluss* gevangen werd genomen door de Gestapo, dat wil zeggen, niet eerder dan maart 1938. Hij werd maandenlang gegijzeld in een hotelkamer en leerde in die tijd zo veel schaakpartijen uit zijn hoofd dat hij uiteindelijk ‘vergiftigd’ raakte door het spel, in de woorden van Zweig. Na een kort verblijf in het ziekenhuis ontsnapte hij naar Noord-Amerika, van waaruit hij zich nu naar Rio de Janeiro begeeft. Aan de andere kant – in tijd en ruimte bezien – weten we dat Stefan Zweig het boek schreef toen hij al in Brazilië woonde, waar hij in 1940 aankwam na een serie lezingen te hebben gegeven in Argentinië en Paraguay. We weten ook dat hij dat deed voor hij in 1941 een begin maakte met zijn autobiografie, *De wereld van gisteren*, die net als de *Schaaknovelle* na zijn zelfmoord werd gepubliceerd.

Precies tussen het een en het ander, dat wil zeggen, tussen de vlucht van Dr. B. in de novelle en het redigeren van het boek, vond in Buenos Aires het achtste Toernooi der Naties plaats, waarvoor schakers werden uitgenodigd van het kaliber van Aleksandr Aljechin en José Raúl Capablanca, tussen wie Zweig zijn personage plaatst. Capablanca arriveerde in het land op de Neptunia, die vanaf Napels vertrok en Aljechin op de Alcántara, vanaf Rio de Janeiro, maar de delegaties van Canada en Noorwegen deden dat vanuit New York, op een schip met de toepasselijke naam Argentina. Zodat we gevoelig kunnen aannemen, zonder angst om ons

te vergissen (of zo dat het in ieder geval niet opvalt), dat Mirko Czentovic ook op 16 augustus 1939 in ons land arriveerde, een week voordat de schaakolympiade van dat jaar zou beginnen, de eerste die buiten Europa werd gehouden.

Helaas botst deze hypothese met een keiharde werkelijkheid: in de databanken van het Centro de Estudios Migratorios Latinoamericanos (CEMLA) figureert onder degenen die het land binnenkwamen op die datum (noch op enige andere) geen enkele Mirko Czentovic. Maar wat zegt dat als mijn grootvader Heinz Magnus daar evenmin in figureert, hoewel hij kort daarvoor arriveerde en net zo echt is als ik?

2

Maar mijn grootvader
volgens het
bevolkingsregister
nooit is aangekomen

13 juni 1937

Elf uur 's avonds, aan boord van de Vigo. Ik heb een afgrijselijke inspanning achter de rug; en hoewel ik diep vanbinnen een zekere tevredenheid voel dat het me gelukt is, denk ik voortdurend aan mijn ouders en wens ik alleen dat met hen ook alles goed gaat.

Het is goed om op voorhand niet te veel te verwachten. De Vigo. Van de buitenkant ziet het schip er niet bepaald geweldig uit, maar desalniettemin valt er genoeg te bekijken. We vertrekken met de tenderboot vanaf de aanlegsteiger. Bekenden, bureu voor het merendeel, zwaaien ons uit; ze zijn gekomen om de knaap, de heer, de man die hier werd geboren en die ze sinds zijn kinderjaren kennen alle geluk in zijn nieuwe vaderland te wensen. Ze zijn verbaasd dat hij moet

vertrekken, ze wuiven deels uit medelijden en deels in de hoop dat het hem goed zal gaan aan de andere kant en het laatste maakt hen blij; ze zwaaien en blijven zwaaien; ze zwaaien ritmisch en houden daar pas mee op als de kleine sloep uit het zicht verdwijnt.

Het is verbazingwekkend hoe netjes het aan boord van de Vigo is. Tafels met witte kleden, bedden met witte lakens. De stewardessen zijn vriendelijk en behulpzaam. Vanaf het moment dat je aan boord stapt, bekruipt je een heerlijk knus gevoel van thuis zijn. Er zijn veel bezoekers, zodat de maaltijden erg rumoerig verlopen. De passagiers krijgen te eten, terwijl de bezoekers... goed, ook hun wordt daarna een stuk brood geserveerd. Het afscheid verloopt soepel. Vader en moeder zullen me binnenkort achternareizen; om geluk te hebben moet je weten hoe je het afdwingt. Een vrouw met man en kinderen lijkt hier veel geluk achter te laten, misschien komt het ook door de afmattende wachttijd en de lastige procedures, misschien is het de onzekerheid omtrent de toekomst en de zware verantwoordelijkheid die op haar rusten waardoor die tranen opwellen in haar ogen en ze zich niet laat kalmeren. Hoeveel lotsbestemmingen zouden elkaar kruisen in dit middelpunt van het leven, hoeveel vreugde en verdriet zouden de personen hebben meegemaakt die zich nu opmaken om drie à vier weken op dit schip door te brengen? Het vertrek naar Zuid-Amerika is werkelijkheid geworden, morgenochtend zullen we ons op de oceaan bevinden.

Het weer is flink opgeknapt, de regen heeft een poos afgezien van het voorrecht om te regeren over Hamburg en boven ons schijnt de zon. De schemering valt en geleidelijk doemen er ontelbare lichtpuntjes op, die als het ware een schets geven van hun locatie. Nu is de duisternis compleet en daarin tekent zich het sprookjeskasteel af: de haven van Hamburg, waarvan de omtrekken stenografisch worden afgebakend door oplichtende puntjes. Gekleurde, witte, grote en kleine, felle en matte, ze maken allemaal deel uit van deze wereld, die een wereld op zich genoemd kan worden.

Ik weet me alleen. Ik kijk naar de hemel en opnieuw is daar dat gevoel: als God met mij is, wat kan er dan gebeuren? En zo komt het dat de afstand die ik moet overbruggen mij kort lijkt: we blijven op deze aarde, met dezelfde God, ik ben wie ik was, het is fijn om mijn handen in de schoot van God te kunnen leggen. En als Hij me zou uitkiezen om Zijn Naam te verkondigen aan de mensen of zelfs alleen om naar Zijn geboden te leven... waarom zou ik dat dan niet doen? Misschien is het mogelijk om te doen wat mijn plicht jegens de Schepper lijkt te zijn... en heb ik er alleen hulp bij nodig.

Dit is geen literair citaat maar een fragment uit het dagboek van mijn uit Hamburg, Duitsland, afkomstige grootvader van vaderskant Heinz Magnus, die zaterdag 14 augustus 1937 om half acht 's ochtends aankwam in het vierde dok, sectie acht, van de haven van Buenos Aires. Ik weet dat hij toen arriveerde omdat er in de pers

gewag wordt gemaakt van de aankomst die dag van de Vigo en ik weet dat hij zich aan boord van dat schip bevond omdat ik over zijn dagboek beschik, ook al staat zijn naam niet geregistreerd in de databanken van de CEMLA (zoals wel het geval is bij mijn oma Liselotte Jacoby, die een paar maanden voor Mirko Czentovic in het land aankwam).

Het dagboek van mijn grootvader begint eerder, in december 1935, maar dit is de eerste literaire passage, in die zin althans dat hij iets probeert te beschrijven en in de tegenwoordige tijd vertelt over zaken die uren daarvoor hebben plaatsgevonden, zoals men verwacht bij een in de eerste persoon vertelde roman (die van Stefan Zweig, om maar een voorbeeld te geven). De lichten van de haven als stenografisch beeld van die toen al verre wereld, waarnaar hij inderdaad nooit zou terugkeren (voor de enige verre reis die hij nog zou maken koos hij de Verenigde Staten uit, niemand in de familie heeft ooit begrepen waarom en het is mijn plicht om daarachter te komen), zou zo in een van de gedichten kunnen voorkomen die Heinz sinds zijn vijftiende schreef en die hij bundelde in een schrift, met een index en een proloog, dat ook in mijn bezit is. Sommige van die gedichten zijn indrukwekkend, vooral vanwege de vooruitziende blik met betrekking tot het nazisme. In mei 1933, luttele maanden voordat Hitler aan de macht kwam, dichtte mijn grootvader in 'Aan de Duitsers' verzen in het Duits die min of meer als volgt luiden:

*Echte tragedie is er alleen
Waar die vanaf het begin wordt gezien.
Voor degene die haar aan den lijve ondervindt
Is het geen tragedie maar het noodlot.*

Op negentienjarige leeftijd begreep Heinz Magnus onmiddellijk dat ‘de verdwazing neerdaalt/ op het brein van de massa’ en dat ‘wat voorbestemd is, niet kan worden ontlopen’. Een paar maanden later, te midden van de vijandelijkheden in zijn geboortestad die hij aan den lijve begon te ondervinden, schreef hij een ander gedicht getiteld ‘Jood!’ waarin hij stelt dat behoren tot ‘het uitverkoren volk’ hem verplicht ‘de uitvoering van het mandaat’ op zich te nemen, iets waar hij in zijn eerste aantekening op de Vigo ook naar lijkt te verwijzen. Ondanks dit en ondanks het feit dat in de familie altijd werd gezegd dat mijn grootvader rabbijn wilde worden, bewijzen zijn dagboeken dat hij eigenlijk schrijver wilde worden.

Het is heel vreemd: hoewel ik nooit iets anders dan futiele en onbeduidende dingen heb geschreven, verlang ik ernaar om te schrijven, mijn gedachten uit te drukken. Hoe vaak denk ik niet na over alle dingen en hoe vaak denk ik niet iets belangrijks te zeggen te hebben!

Door zijn levensomstandigheden had hij te weinig tijd om zich aan de literatuur te wijden. Eerst moest hij voor zichzelf en zijn ouders de vlucht uit zijn vaderland organiseren, daarna moest hij vanaf nul beginnen in Argentinië en toen hij eenmaal een gezin had gesticht en hij zijn financiële zaken dankzij zijn onderneming redelijk op orde had (het keerpunt in dat opzicht is uitgerekend zijn reis naar de Verenigde Staten in september en oktober 1950, toen mijn oma al hoogzwanger van mijn vader was), kreeg hij het aan zijn hart en stierf hij na vier infarcten op tweeënvijftigjarige leeftijd. Mijn

vader was destijds een jonge knul en het zou nog een decennium duren voordat ik geboren werd. Afgezien van enkele foto's en zijn bibliotheek, waaruit ik van jongs af aan boeken ontvreemde, wist ik niets over mijn opa, totdat ik zijn dagboeken ontdekte en de rest van zijn papieren.

Het gebeurde per toeval. Bladerend in een van de uit zijn bibliotheek geërfde boeken viel daar een papiertje uit dat toen ik het openvouwde de bijsluiter bleek te zijn van een medicijn genaamd Cenestal, dat omschreven werd als een kalmerend middel dat 'de persoonlijke aanpassing aan de eisen of verplichtingen van het dagelijkse leven reëler, meer gemoduleerd en minder pijnlijk maakt'. Zoals ik later te weten kwam, ging het om een psychofarmacon, een van de eerste die in het land werden gefabriceerd, zij het met de garantie van een door de Duitsers opgericht laboratorium. De belangrijkste werkzame stof en handelsnaam was Dicarboxin, waarvan de magische inhoud (een piperazine) veel ongewenste effecten heeft. Het bevat ook ergotamine, een tegenwoordig in de Verenigde Staten verboden drug, ten strengste afgeraden voor mensen met een hartaandoening.

Tijdens een familie-etentje vroeg ik of iemand wist dat grootvader dit psychofarmacon innam en dat was het moment waarop een tante met zijn dagboek op de proppen kwam, als bewijs dat hij altijd depressief was geweest. Maar dit was alleen zijn eerste schrift, dat tot februari 1940 loopt, toen hij mijn grootmoeder leerde kennen. Snuffelend in haar spullen vond ik nog twee schriften, die met grote tussenpozen de periode tot 1955 bestrijken (de reis naar de Verenigde Staten is in brieven opgetekend). Zijn echtgenote en later zijn kin-

deren hadden ze bewaard zoals atheïsten een religieuze traditie in stand houden, met een diep respect waarachter alleen een nog diepere desinteresse schuilgaat, want niemand had ze gelezen en sommigen wisten niet eens van het bestaan af. Toch waren deze schriften het werk van mijn grootvader, ‘de spiegel van mijn leven’, zoals hij het op een gegeven moment noemt. Kortom: het boek dat hij altijd wilde maar nooit kon schrijven, ‘deels door tijdgebrek, maar deels ook door een zekere nervositeit...’.

Het is meer dan twijfelachtig of het me ooit zal lukken een boek te schrijven, de kans dat het nooit zal gebeuren is groter – noteert hij aan het eind van het derde en laatste schrift in december 1953. Maar ik meen te begrijpen waarom er personen moeten zijn zoals ik, die bij wijze van spreken niets helemaal af kunnen maken, maar alleen maar dromend door het leven gaan, zij het met de vastbeslotenheid om te doen en vol te houden. Deze personen moeten de ideeën uitdragen die grotere mensen dan zij hebben geschreven en gezegd. Ze kunnen fungeren als bemiddelaars, want ze zijn net zo noodzakelijk als al het andere in de wereld. In die zin zijn er geen waardeschalen, er is geen boven of beneden, alles bevindt zich op hetzelfde vlak van het eindige tegenover het oneindige.

Stefan Zweig was zijn grote voorbeeld als schrijver. Binnen mijn familie doet zelfs het gerucht de ronde dat ze familie van elkaar waren, omdat de meisjesnaam van de moeder van mijn grootvader Zweig was. Tussen de papieren van mijn grootvader vond ik de geboorteakte